

Onderwijs

Herstel na de coronacrisis als opmaat voor noodzakelijke structurele verbetering

Edith Hooge¹

De coronacrisis heeft een ongekende weerslag gehad op het onderwijs. De crisis heeft scherp aan het licht gebracht hoe groot het belang van goed onderwijs is voor individu, economie en de brede samenleving. Want als de crisis iets pijnlijk duidelijk maakt, is het wel hoe belangrijk het is dat kinderen en jongeren in Nederland elke dag naar hun school, opleiding en universiteit kunnen gaan om er professioneel onderwijs te genieten. Toen het onderwijs noodgedwongen overschakelde op (digitaal) afstandsonderwijs, moesten zij thuis leren en studeren, vaak langdurig gekluisterd aan een beeldscherm. En waren hierbij aangewezen op hulp en begeleiding van hun ouders of naasten, die – als ze hiervoor al beschikbaar konden zijn – het onderwijsvak meestal niet beheersen. Zo toont de coronacrisis aan dat kinderen en jongeren niet zomaar ‘als vanzelf’ taal, rekenen, scheikunde, filosofie of elektrotechniek leren, en dat onderwijs geven een vak is. Ook het belang van de sociale functie van het onderwijs blijkt door deze pandemie nog groter dan we al dachten. School en opleiding zijn belangrijke sociale ontmoetingsplaatsen. Toen fysiek onderwijs niet meer mogelijk was, hebben niet alleen leerlingen en studenten, maar ook hun leraren en docenten, aan den lijve ervaren dat sociale ontmoeting een wezenlijk en onontbeerlijk element vormt van onderwijs. En de sociale functie van onderwijs gaat ook over reddingsboei en veilige haven zijn voor kinderen en jongeren bij wie het thuis niet veilig is. Toen met het sluiten van de scholen en onderwijsinstellingen deze functie van ‘buffer tegen ongunstige en riskante situaties thuis’ grotendeels wegviel en deze leerlingen uit beeld raakten, waren de zorgen over hen dan ook groot. De samenleving werd zich ten slotte ook bewust van de economische opvangfunctie van het onderwijs, misschien wel voor het eerst. Ouders en verzorgers hebben heel wat toeren moeten uithalen om te kunnen thuiswerken in combinatie met de dagelijkse zorg voor hun kinderen, iets dat ook tot zorgen leidde bij menig werkgever.

Voordat de coronacrisis uitbrak, lag er in het onderwijsdomein al een forse en urgente opgave om het onderwijs te verbeteren. De pandemie heeft dit nog eens versterkt. Zo zijn de basiscondities voor goed onderwijs de afgelopen jaren steeds meer onder druk komen te staan. Dit uit zich nu in de urgente problematiek van het tekort aan leraren^{2,3,4,5} en schooldirecties⁶, de ontoereikende financiering van het primair, voortgezet^{7,8,9} en wetenschappelijk onderwijs¹⁰

1 Hoogleraar Onderwijsbestuur bij TIAS, Tilburg University en voorzitter Onderwijsraad

2 Sapulete et al. 2019.

3 Inspectie van het Onderwijs 2020a.

4 DUO 2019.

5 OCW 2020.

6 Sapulete et al. 2019.

7 CPB 2020.

8 16e Studiegroep Begrotingsruimte 2020.

9 McKinsey & Company 2020: 10-11.

10 PwC 2021.

en de verouderde staat van schoolgebouwen.¹¹ Momenteel zijn drie inhoudelijke vraagstukken in het onderwijs het meest prangend, namelijk intensivering en verbetering van het onderwijs in de kernvakken taal, rekenen/wiskunde en burgerschapsvorming, het terugdringen van de kansenongelijkheid binnen het onderwijsstelsel en verbetering van de initiële opleidingen en permanente educatie van onderwijsgeevenden. In het kader hieronder worden deze vraagstukken nader toegelicht.

Drie prangende fundamentele vraagstukken in het onderwijs

1. Verbetering en intensivering van het onderwijs in de kernvakken taal, rekenen/wiskunde en burgerschapsvorming.

De leesvaardigheid van leerlingen loopt al jaren terug.¹² Inmiddels heeft een kwart van de Nederlandse 15-jarigen zo'n laag taalvaardigheidsniveau dat zij later onvoldoende kunnen meekomen in de maatschappij.¹³ Dit probleem speelt in het primair en voortgezet onderwijs, maar ook het middelbaar beroeps- en hoger onderwijs moeten veel aandacht besteden aan het wegwerken van taalachterstanden bij studenten.¹⁴ Ook bij rekenen/wiskunde wordt het streefniveau aan het einde van de basisschool niet gehaald¹⁵, hoewel Nederland hier internationaal gezien nog goed presteert.^{16,17} Het rekenonderwijs daagt (boven)gemiddelde leerlingen te weinig uit.¹⁸ Door het lerarentekort staan er regelmatig onbevoegde leraren voor de klas¹⁹ en daarmee zijn de onderwijsprestaties van leerlingen nog verder in het geding.²⁰ En ook het directietekort speelt hier parten, omdat schoolleiders een sleutelrol vervullen voor de kwaliteit van het onderwijs in de school.^{21,22} Kwalificeren én socialiseren vormen wettelijke hoofdfuncties van het onderwijs, maar Nederlandse jongeren blijken relatief weinig weet te hebben van de democratische rechtsstaat en burgerschap.^{23,24} Ook raakt de socialisatiefunctie van het onderwijs naar de achtergrond vanaf het moment dat jongeren naar de middelbare school gaan. Dan kent het onderwijsstelsel vergaande opsplitsing in school- en opleidingssoorten waar leerlingen in afzonderlijke onderwijsgebouwen naar toe gaan. Hierdoor ontmoeten jongeren met verschillende achtergronden elkaar in het onderwijs steeds minder.^{25,26}

2. Terugdringen van de kansenongelijkheid binnen het onderwijsstelsel.

Binnen het Nederlandse onderwijsstelsel krijgen niet alle leerlingen evenzeer de kans om te leren en zich te ontwikkelen. Bij de vroege selectie aan het einde van de basisschool krijgen kinderen van lager opgeleide ouders vaker een te laag advies dan kinderen met hoogopgeleide ouders^{27,28,29,30}, en het vervolgonderwijs kent vervolgens een verregaande externe differentiatie met vele schoolsoorten met steeds minder mogelijkheden om

11 Ministerie van Financiën/Inspectie der Rijksfinanciën 2021.

12 Gubbels et al. 2019.

13 OECD 2019.

14 Inspectie van het Onderwijs 2020a.

15 Inspectie van het Onderwijs 2020b.

16 Meelissen et al. 2020.

17 Gubbels et al. 2019.

18 Inspectie van het Onderwijs 2020b.

19 Sapulete et al. 2019.

20 Inspectie van het Onderwijs 2019.

21 Inspectie van het Onderwijs 2020a.

22 Grissom et al. 2021.

23 Van der Meer et al. 2021.

24 Munniksmas et al. 2017.

25 Onderwijsraad 2019.

26 Vogels et al. 2021.

27 Inspectie van het Onderwijs 2020a.

28 Inspectie van het Onderwijs 2016.

29 CPB 2019a.

30 Onderwijsraad 2019.

tussentijds van schoolsoort te wisselen, te ‘stapelen’ of ‘op te stromen’.^{31,32} Daarnaast zijn er grote kwaliteitsverschillen tussen scholen, waardoor leerlingen en studenten op de ene school of onderwijsinstelling minder leren en zich minder goed ontwikkelen dan op de andere.^{33,34} Op dit punt is Nederland al enkele jaren een van de drie slechtst scorende lidstaten van de OECD.³⁵ Doordat het lerarentekort ongelijk verdeeld is – kwalitatief zwakkere scholen en scholen die veel leerlingen met extra onderwijsbehoeften tellen, hebben vaker vacatures voor leraren openstaan^{36,37} – nemen de kansen op goed onderwijs voor de leerlingen op deze scholen (verder) af.

3. Verbetering van de (post-)initiële opleidingen en professionalisering van onderwijsgeevenden.

Leraren zijn van doorslaggevend belang voor het realiseren van onderwijskwaliteit³⁸ en de kwaliteit van de initiële lerarenopleidingen is een belangrijke factor daarbij. Het huidige aanbod van (post-)initiële opleidingen en professionalisering van leraren is te versnipperd en er zijn grote kwaliteitsverschillen.³⁹ Meer focus op (vak)inhoudelijke, (vak)didactische en pedagogische kennis en vaardigheden, gebaseerd op state-of-the-art wetenschappelijke kennis, in het curriculum van de initiële lerarenopleidingen is nodig. Met het oog op het leraren- en schoolleiderstekort vragen zij-instroomtrajecten specifieke aandacht. Om deze opleidingstrajecten aantrekkelijker te maken, is het belangrijk de doelgroep centraal te stellen en onnodige ballast uit programma's te halen.⁴⁰ Ook professionalisering van schooldirecties is belangrijk, want professioneel, onderwijskundig schoolleiderschap is essentieel voor een aantrekkelijke werkomgeving voor leraren(teams)⁴¹, voor de opvang en de begeleiding van nieuwe leraren en voor het behouden van leraren met ervaring.

De coronapandemie heeft geleid tot verschillende vormen en gradaties van leer-, studie- en ontwikkelvertraging bij veel kinderen en jongeren.^{42,43,44,45} Kinderen en jongeren uit lagere sociaaleconomische milieus zijn het hardst getroffen^{46,47}, leerlingen met hogeropgeleide ouders hadden een minder grote daling in hun leergroei dan kinderen van lageropgeleide ouders, en ook het inkomen van de ouders speelde een rol.⁴⁸

De kansenongelijkheid in het onderwijs nam verder toe door de coronacrisis. Basisschoolleerlingen in groep 8 van het schooljaar 2019/2020 hebben gemiddeld een lager schooladvies gekregen.⁴⁹ Vooral meisjes, leerlingen uit lagere sociaaleconomische milieus en leerlingen met een migratieachtergrond kregen een definitief schooladvies dat lager uitviel dan in voorgaande jaren.⁵⁰ Ook de onderwijskansen van leerlingen op (zeer) zwakke scholen en scholen die veel leerlingen

31 Inspectie van het Onderwijs 2018.

32 Onderwijsraad 2019.

33 CPB 2019b.

34 Inspectie van het Onderwijs 2020a.

35 OECD 2019.

36 Sapulete et al. 2019.

37 Dijkslag 2019.

38 Zie bijvoorbeeld: Timmermans et al. 2018; Muijs et al. 2016; Rice 2003.

39 Inspectie van het Onderwijs 2019.

40 Van Vroonhoven 2020.

41 Onderwijsraad 2021; Onderwijsraad 2018; Onderwijsraad 2013.

42 Inspectie van het Onderwijs 2021.

43 NRO 2021.

44 Engzell et al. 2020.

45 College voor Toetsen en Examens 2021.

46 SCP 2021: 2.

47 Gemeente Amsterdam 2021.

48 Inspectie van het Onderwijs 2021.

49 Gemeente Amsterdam 2021.

50 CBS 2021.

uit lagere sociaaleconomische milieus tellen⁵¹, zijn verder afgenomen omdat het leraren- en schooldirectietekort zich op deze scholen extra voordeet, waardoor zij nu ook de capaciteit missen om coronagerelateerde problemen van hun leerlingen het hoofd te bieden.

Verder ervaren veel kinderen en jongeren ook een verminderd welzijn als gevolg van de coronacrisis. Gebrek aan sport, sociaal contact en baantjes had een negatieve uitwerking op hun psychisch welbevinden⁵², waarbij vooral jongeren die al psychische problemen ondervonden extra mentaal te lijden hadden.⁵³ Corona vergrootte de eenzaamheid van studenten, deed hun studieschuld oplopen en leidde tot minder motivatie. En met name onder jongeren met een mbo-opleiding of een migratieachtergrond nam de werkloosheid fors toe, onder meer door het geringe aantal vaste banen en bijbanen.⁵⁴ Tegelijkertijd geeft het merendeel van de jeugd het eigen leven nog steeds een voldoende⁵⁵ en is het aannemelijk dat een grote groep terugveert.

Is de huidige onderwijsgeneratie nu een ‘verloren generatie’? Het is te vroeg is om daar definitief iets over te kunnen zeggen. De recente onderzoeken en inventarisaties naar de gevolgen van de coronacrisis in het onderwijs laten zien dat er vooral sprake is van verschillen. Verschillen in leer-, studie- en ontwikkelvertraging tussen (groepen) leerlingen en studenten, op verschillende momenten in hun onderwijsloopbaan. Verschillen in kansen op, en toegang tot, goed onderwijs waar het potentieel van jongeren goed uit de verf komt. En verschillen in sociaal welbevinden en veerkracht. De huidige onderwijsgeneratie is waarschijnlijk eerder te typeren als een ‘generatie van verschillen’. Het is zaak om nauwlettend te gaan volgen wat die verschillen betekenen voor hun positie en kansen in het vervolgonderwijs, op de arbeidsmarkt en in de samenleving, en gericht beleid te ontwikkelen voor bepaalde (groepen) jongeren en jongvolwassenen ter ondersteuning en compensatie.

Naast de problemen die de coronacrisis met zich meebrengt, was het voor veel leerlingen, studenten en onderwijsprofessionals ook een uitgelezen gelegenheid om te experimenteren met digitaal onderwijs en er ervaring mee op te doen. Het sluiten van scholen en onderwijsinstellingen zorgde noodgedwongen voor een doorbraak in digitaal onderwijs. De toekomst zal uitwijzen wat de impact hiervan is op de langere termijn. Vormt de coronacrisis aanleiding om de visie op digitalisering van het onderwijs, en breder: het gebruik van technologie in onderwijs, te doordenken en te actualiseren? In hoeverre zullen scholen, instellingen voor beroepsonderwijs en universiteiten doorgaan met vooral online onderwijs, of juist terugkeren naar met name fysiek onderwijs in klaslokaal en collegezaal? Of zullen digitale en fysieke onderwijsvormen worden gecombineerd en de grenzen ertussen vervagen?

Dat de razendsnelle technologische ontwikkelingen grote impact zullen hebben in het onderwijsdomein staat wel vast. Toepassing van *Artificial Intelligence (AI)* kan schoollokalen en collegezalen veranderen in ‘smart learning platforms’. Het is echter nog heel onzeker hoe deze ontwikkelingen precies zullen verlopen. Hierover spelen nog veel grote vragen, bijvoorbeeld over hoe het publieke karakter van het onderwijs kan worden bewaakt gegeven de toenemende privatisering en commercialisering als gevolg van technologische ontwikkelingen. Want via digitale leermiddelen, immersieve technologie, simulatie apps en *serious games* van commerciële technologie-reuzen komen ook manipulerende algoritmen,

51 Sapulete et al. 2019.

52 Brink et al. 2021.

53 NJI 2021.

54 SCP 2021: 2.

55 NJI 2021.

influencing en verwijzing via sociale media het publiek bekostigde onderwijs binnen. En wat gebeurt er met de gegevens van leerlingen en studenten die via *cookies*, *tracking* en surveillancetechnologie terecht komen bij private Big Tech-partijen? Of de vraag naar in hoeverre de menselijke factor in het onderwijs – de sociale interacties en relaties tussen docenten van vlees en bloed onderling en met hun leerlingen of studenten – van wezenlijk belang is voor wat we beschouwen als kwalitatief goed onderwijs, en hoe die menselijke factor zich dient te verhouden tot technologie.

De coronacrisis heeft het onderwijs in sociale zin veel afgenomen, en in technologisch opzicht veel gebracht. De komende jaren is het zaak de cognitieve en sociaal-emotionele schade bij kinderen en jongeren zoveel mogelijk te herstellen, en hun verdere loopbaan in het onderwijs en op de arbeidsmarkt met speciale aandacht te volgen. De basiscondities voor goed onderwijs moeten op orde worden gebracht, waarbij het terugdringen van het leraren- en schooldirectietekort eerste prioriteit heeft. En de mogelijkheden van technologie voor het onderwijs moeten goed worden doordacht en afgewogen, zodat zij in dienst kunnen staan van de forse opgave van onderwijsverbetering en -ontwikkeling waar Nederland nu voor staat.